

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI
ƏYANİ TƏHSİL

«CİNAYƏT PROSESİ» KAFEDRASI

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu № 6 «Cinayət prosesində sübutlar və sübutetmə»

vaxt – 8 saat
müh - 2 saat
sem - 4 saat
təc - 2 saat

Tərtib etdi:

**«Cinayət prosesi» kafedrasının
rəisi, polis polkovniki**

Səyyad Ağayev

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə olunub və təsdiq edilib.

PROTOKOL № ____ « ____ » _____ 2021-ci il

BAKI – 2021

MÖVZU № 6 «Cinayət prosesində sübutlar və sübutetmə».

MÜHAZİRƏNİN PLANI:

GİRİŞ

1. Sübutların anlayışı, əhəmiyyəti və təsnifatı.
2. Sübutetmə predmeti və həddi. Sübutetmə prosesi.
3. Sübutetmənin subyektləri və sübutetmə vəzifəsi.

NƏTİCƏ

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı şəh. 12 noyabr 1995-ci il. Mad. 32.IV, 63, 66,71.
2. Azərbaycan Respublikası CPM-si. Bakı,2021
3. Azərbaycan Respublikasının CM-si Bakı, 2021 . maddə 293, 294
4. Azərbaycan Respublikasının Polis haqqında Qanunu, Bakı şəhəri. 28.10.1999. mad. 13,15,19.
5. Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat - axtarış fəaliyyəti haqqında Qanunu» Bakı şəh., 28 oktyabr 1999-cu il il. mad. 16.
6. Könül Hüseynova. «İbtidai istintaqda sübutların mümkünlüyü» (Dərs vəsaiti), Bakı, «Nurlan» - 2009.
7. C.H. Mövsümov «Cinayət prosesi» Dərslik. Bakı - 1989 səh. 81-99
8. Mirağa Cəfərquliyev «Cinayət prosesi» Dərslik. Qanun – 2005.
9. Cinayət-prosessual məcəlləsinin kommentariyası. Bakı – 2007-ci il.
10. C.H. Mövsümov «İbtidai istintaq » Bakı 1993-cü il, səh. 66 -134.
11. Q. Məmmədov «Azərbaycan SSR cinayət - prosessual hüququnda sübutlar» Bakı - 1981.Səh. 16-52
12. Nazim Ağamirzəyev. «Sübutetmə predmetinin təsviri». Qanunçuluq curnalı. № 9 sentyabr 2006, səh. 25
13. Nazim Ağamirzəyev. «Cinayət işləri üzrə sübutların obyektivləşdirilməsi və mühafizəsi» Qanunçuluq curnalı. № 2 Fevral 2007, səh. 40
14. İsmayıl Qara Mirzəyev ,Ağa Kərim Mirzəyev. İstintaq peosesində maddi sübutların aşkarlanmasının bəzi problemləri. Bakı .2012
- 15.Azərbaycan Respublikası DİN-in 30.08.2011-ci il 560 nömrəli əmri. Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarında təhqiqat işinin təşkilinə dair təlimatın təsdiq edilməsi barədə.
16. Azərbaycan Respublikası DİN-in 03.11.2011-ci il tarixli 680 nömrəli əmri «Tərədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər və hadisələr barədə məlumatların qəbulu, qeydiyyatı və baxılması qaydaları haqqında Təlimatın təsdiq olunması barədə»
- 17.Azərbaycan Respublikası DİN-in 26.08.2011ci il tarixli 555 nömrəli əmri «DİN-in Baş İstintaq və Təhqiqat İdarəsi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə»

18. Cinayət prosesi fənn proqramı Bakı 2018
19. Cinayət prosesi fənn proqramı Bakı 2018
20. Firuzə Abbasova "Cinayət prosesi" Dərslik. Ümumi hissə. Bakı 2021 "Zərdabi LTD" MMC, 2012, 416 s.
21. Cinayət prosesi. Məsələlər Topplusu N.Əliyev, S.Ağayev, A. Mikayılov, İ.Eyyubov, V. Qasımov, Bakı: Mütərcim, 2014-216 səh.

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasının cinayət - prosessual hüququnda mühüm mövzulardan biri də sübutlardır. Sübutlar təhqiqat, ibtidai istintaq və məhkəmə prosesində böyük əhəmiyyətə malikdir. Cinayət - prosessual hüququnda sübutların mükəmməl öyrənilməsi, onların konkret faktlarla əsaslandırılması cinayət işlərinin obyektiv həlli üçün zəruridir.

Sizə təqdim olunan mühazirədə sübutların anlayışı, mahiyyəti və əhəmiyyətindən bəhs edilir, ictimai-təhlükəli əməlin edilib-edilməməsini aşkara çıxarmaqda, məsuliyyətə cəlb edilən şəxsin təqsirliliyi və təqsirsizliyini müəyyən etməkdə sübutların rolu qiymətləndirilir. Bununla əlaqədar olaraq mühazirədə sübutların toplanması, tədqiq edilməsi, sübutların mənbəyi, vasitələri, növləri və s. məsələlər şərh olunur. Həmçinin təhqiqat aparan şəxsin və müstəntiqin sübutların qiymətləndirilməsində qanunla üzərinə qoyulan vəzifələrdən rolundan bəhs edilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli «İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında» Fərmanın tələbindən irəli gələrək hər bir polis əməkdaşı, o cümlədən təhqiqat və istintaq aparan şəxslər sübutların aşkar edilməsində, onların rəsmiləşdirilməsində, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına səy göstərməli və qanunauyğun hərəkət etməlidirlər.

Mühazirənin məqsədi müdavimlərə sübutlar haqda ümumi məlumat verməklə, sübutların toplanması, araşdırılması və obyektiv

qiymətləndirilməsi üçün zəruri olan nəzəri bilikləri diqqətə çatdırmaqdan ibarətdir.

SUAL 1. Sübutların anlayışı, əhəmiyyəti və təsnifatı.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyində sübut məfhumu altında işin düzgün həlli üçün əhəmiyyəti olan və istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının əsaslına biləcəyi hər cür faktik məlumatların nəzərdə tutulması başa düşülür. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, sübutlar nəzəriyyəsi cinayət-prosessual hüququn əsas sütunlarından biri olmaqla təhqiqat, istintaq və məhkəmə prosesində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Məhkəmənin, təhqiqat və istintaq aparan şəxslərin ən mühüm və başlıca vəzifələrindən biri sübut faktını əldə etməkdən, sübutları obyektiv surətdə qiymətləndirməkdən, sübutları prosesual cəhətdən rəsmiləşdirməkdən ibarətdir.

Sübutların əldə edilməsində, mükəmməl öyrənilməsində və onun obyektiv qiymətləndirilməsində məqsəd real həqiqəti aşkara çıxarmaqdır. Bunun üçün təhqiqat və istintaq aparan şəxslərdən və işi mahiyyəti üzrə həll edən hakimlərdən böyük dəqiqlik və məharət tələb olunur.

Sübutların köməyi ilə işin faktik hallarının araşdırılmasında və müəyyən edilməsində cinayət - prosesual fəaliyyətin bütün subyektləri iştirak edirlər. Məsələn, sübutların köməyi ilə prokuror məhkəmədə ittihamı müdafiə edir, təqsirləndirilən şəxs və onun müdafiəçisi ittihamı təkzib edir və ya təqsirləndirilən şəxsin təqsirini yüngülləşdirən halları müəyyən edir, məhkəmə isə işi mahiyyəti üzrə həll edir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 124-cü maddəsində sübutlara belə anlayış verilir: «Məhkəmənin və ya cinayət prosesi tərəflərinin əldə etdiyi mötəbər dəlillər (məlumatlar, sənədlər, əşyalar) cinayət təqibi üzrə sübutlar hesab olunur».

Bu sübutlar:

– cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməklə, insan və vətəndaşın Konstitusiyaya hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırılmadan və ya məhkəmənin qərarı əsasında (CPM-də nəzərdə tutulmuş təxirə salına bilməyən hallarda isə müstətiqin qərarı əsasında) məhdudlaşdırmaqla əldə olunmalı;

– hadisənin cinayət hadisəsi olub-olmamasını, törədilmiş əməldə cinayətin əlamətlərinin olub-olmaması, bu əməlin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən törədilib - törədilməməsi, onun təqsirli olub-olmaması, habelə ittihamın düzgün həll edilməsi üçün əhəmiyyət kəsb edən digər hallar göstərməlidir.

Yuxarıda göstərilənlər cinayət prosesində sübutlara qoyulan ümumi tələblərdir. Yalnız bu tələblərə riayət olunmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə oluna bilər.

Cinayət prosesində aşağıdakılar sübut kimi qəbul olunur:

1. Şübhəli, təqsirləndirilən, zərər çəkmiş şəxsin və şahidlərin ifadələri;

2. Ekspertin rəyi;

3. Maddi sübutlar;

4. İstintaq və məhkəmə hərəkətlərinin protokolları;

5. Digər sənədlər.

Qanun, həmçinin sübutların mümkünlüyü məsələsini də həll edir. Belə ki, CPM-in 125-ci maddəsində deyilir: «məlumatların, sənədlərin və digər əşyaların həqiqiliyinə, yaranma mənbəyinə və əldə edilməsi hallarına şübhələr olmadıqda onlar sübut kimi qəbul edilə bilərlər».

Aşağıdakı hallarda isə əldə edilmiş məlumatların, sənədlərin və digər əşyaların cinayət işi üzrə sübut kimi qəbul edilməsinə yol verilmir:

- insan və vətəndaşların Konstitusiyaya hüquq və azadlıqlarının, yaxud CPM-in digər tələblərinin pozulması ilə cinayət prosesi iştirakçılarının qanunla təminat verilən hüquqlarından məhrum etmə və ya onları məhdudlaşdırmaqla bu sübutların həqiqiliyinə hər hansı bir yolla təsir göstərəcəyi və ya göstərə biləcəyi halda;

– zorakılıq, hədə-qorxu, aldatma, işgəncə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan hərəkətlərin tətbiq edilməsi ilə;

– şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüquqlarının, cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən şəxsin hüquqlarının pozulması ilə;

– cinayət prosesində iştirak edən şəxsin hüquq və vəzifələrinin izah edilməməsi, tam və ya düzgün izah edilməməsi nəticəsində öz hüquq və vəzifələrini yanlış başa düşməindən istifadə etməklə;

– cinayət təqibi üzrə icraatı həyata keçirmək, istintaq və ya digər prosesual hərəkətlər aparmaq hüququ olmayan şəxs tərəfindən bu hərəkətlər edildikdə;

– cinayət prosesində onun iştirakını istisna edən halları bildiyi və ya bilməli olduğu halda etiraz edilməli şəxsin iştirakı ilə;

– istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin icraatı qaydaları kobud pozuntularla aparıldıqda;

– sənədi və ya digər əşyanı tanımağa qadir olmayan, onun həqiqiliyini, mənbəyini, əldə olunma hallarını təsdiq edə bilməyən şəxsdən alındıqda;

– məhkəmə iclasında məlum olmayan şəxsdən, yaxud müəyyən olunmayan mənbədən alındıqda;

– müasir elmi baxışlara zidd üsulların tətbiqi nəticəsində alındıqda;

Sübutlar cinayət prosesində iş üzrə obyektiv həqiqəti meydana çıxarır. Sübutlar qanuna əsaslanan proses vasitəsidir.

Cinayət prosesində «sübut» anlayışı iki mənada:

1. Bu və ya digər hadisə haqqında məhkəmə və istintaq orqanlarının aldığı məlumatın mənbəyi kimi;

2. İstintaq və məhkəmə orqanlarına bu və ya digər hadisə haqqında nəticə çıxartmağa imkan verən bilavasitə faktın özü kimi işlədilir.

Belə ki, A.-ın adam öldürməsi ilə əlaqədar dindirilən şahidin ifadəsi adamın öldürülməsi faktı haqqında məlumatın mənbəyidir. A.-nın adam öldürməsi isə faktın özüdür.

Digər mənada sübut anlayışına daha iki istiqamətdən yanaşmaqla, şərh etmək olar. Birincisi, sübut bilavasitə o faktdır ki, onun köməyi ilə şəxsin cinayət etdiyini və ya etmədiyini, onun cəzasının ağırlaşacağı və ya yüngülləşəcəyi müyyən olunur. İkincisi, qanunla cinayət-prosesual hüququnda müəyyən edilən mənbələrdir ki, istintaq və məhkəmə orqanları onlardan məlumat alır, o da cinayətin edildiyi faktı müəyyənləşdirir. Məsələn, vəzifə cinayətlərində vəzifəli şəxsin öhdəsində olan əmlakı mənimseməsi, israf etməsi, saxtakarlığa yol verməsi və s.

Könül Hüseynovanın fikrincə sübutların əldə edilməsinin digər növləri də nəzərdə tutulmuşdur ki, bunlara də əsasən aşağıdakılar aid edilir:

- təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən sənəd və əşyaların tələb edilməsi;

- təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən yoxlama və təftişin keçirilməsinin səlahiyyətli orqanlardan və vəzifəli şəxslərdən tələb edilməsi;

- proses iştirakçıları tərəfindən sübut hesab oluna bilən əşya və sənədlərin, habelə şifahi və yazılı məlumatların təqdim edilməsi

Bəzən, belə bir sual meydana çıxır – sübutu harada toplamaq və əldə etmək olar? Şübhəsiz ki, bu sualın cavabı hadisənin harada və hansı şəraitdə baş verməsi ilə əlaqədardır. Məsələn, Bakı şəhəri ilə

«Sahil» qəsəbəsi arasında naməlum şəxsin meyidi tapılmışdır. Bunun kimi olduğu və harada yaşadığı, meyidin tapıldığı yerdəmi öldüyü faktı məlum deyildir. Lakin, aparılan baxış, axtarış və istintaqın gedişatında məlum olur ki, öldürülən adam, həmin şəhər və qəsəbədə 100 km uzaqda yaşayan D. adlı bir şəxsdir. Cinayətkar onu, cinayətin izlərini itirmək məqsədi ilə gətirib həmin yerdə qoymuşdur.

Sübutu kim yoxlamalı və kim təqdim etməli olduğu məsələsi təhqiqat apararı şəxsin, müstəntiqin və ya işi mahiyyəti üzrə həll edən şəxslərin, xüsusi ittihamlı işlərdə isə zərər çəkmiş şəxsin üzərinə düşür. Buna aid aşağıdakı misalı göstərək:

Fərz edək ki, vətəndaş S. vətəndaş B. tərəfindən təhqir edilmişdir. Təhqir olunan şəxs onu təhqir edən qonşusu S.-ni cinayət məsuliyyətinə cəlb etdirmək istəyirsə, o, təhqir olunması haqqında təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanlarına şəxsən özü şifahi, ya da yazılı surətdə müraciət etməlidir. Təhqir olunmuş şəxs şəxsən məhkəməyə şifahi və ya rəsmi şikayət etməzsə, onu heç kim şikayət etməyə məcbur edə bilməz.

Təhqir olunmuş şəxs ərizə və şikayətində qonşusu B-nin onu nə vaxt, kimin yanında, nə səbəbə təhqir etdiyini, şahidlərin adını, soyadını, həmçinin, onların iş yerini, ünvanını göstərməli və özü məhkəmə işə baxılan zaman təqsirkar saydığı şəxsin onu təhqir etməsini sübut etməlidir. Məhkəmədə bu növ işləərə baxılması və hökmün çıxarılması, təhqir olunan şəxsdən asılıdır.

CPM-in 137-ci maddəsinə uyğun olaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişində əldə edilmiş materiallardan sübut kimi istifadə oluna bilər. Burada əldə edilmiş materiallar «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun əldə olunmalı və CPM-in tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və yoxlandıqda, cinayət təqibi üzrə sübut kimi istifadə oluna bilər. Məsələn, əməliyyat müvəkkili «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinə müvafiq olaraq vətəndaşlar arasında sorğu keçirir. Müəyyən olunur ki,

yol-nəqliyyat hadisəsi törədilən yerin yaxınlığında yaşayan N. adlı bir nəfər şəxs hadisəni öz gözləri ilə görmüşdür. Əməliyyat müvəkkili bu məlumatı müvafiq sənədlə (arayışla) müstəntiqə verir. Müstəntiq isə həmin şəxsi şahid kimi istintaqa cəlb edir. Bununla da, əməliyyat yolu ilə əldə olunmuş məlumat cəinayət-prosessual qanuna müvafiq olaraq sənədləşdirilərək, sübut kimi istifadə olunur.

Sübutların təsnifi - Cinayət-mühakimə icraatında sübutların təsnifi sübutlar və onların alınma mənbələrinə xas olan bir sıra obyektiv əlamətlərin elmi qruplaşmasına əsaslanır. Bu baxımdan sübutlar:

1. İttihamın predmetinə olan münasibətlərinə görə **ittihamedici** və **bəraətverici**;
2. alınma mənbəyinə münasibətinə görə **ilkin və törəmə**.
3. əsas fakta olan münasibətinə görə **düzünə və yanakı** sübutlara bölünür.

Təqsirləndirilən şəxsi cinayət törətməkdə ifşa edən və ya onun məsuliyyətini ağırlaşdıran sübutlara ittihamedici sübutlar deyilir. İttihamedici sübutlar vasitəsi ilə cinayət hadisəsi, bu cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyi, habelə onun məsuliyyətinin dərəcəsini və xarakterini ağırlaşdıran hallar müəyyən edilir. Məsələn, qətdən bir qədər əvvəl zərərçəkənlə təqsirkar sayılan şəxsin mübahisə etdiyini görəən şəxsin ifadəsi ittihamedici sübutlar kateqoriyasına aid edilə bilər. Başqa bir misal, ölüm cinayəti üzrə hadisə yerindən götürülmüş barmaq izləri şübhə edilən şəxsin barmaq izləri ilə müqayisə edilmək üçün ekspertə göndərilir. Ekspert hadisə yerindən götürülmüş barmaq izləri naxışlarının cinayət etməkdə şübhə edilən şəxsin barmaq izlərinin naxışları ilə eyni olduğunu müəyyən edir. Həmçinin, bu fakt başqa sübutlarla da təsdiq edilərsə, ittihamedici sübutlara aiddir.

İttihamı təkzib edən, təqsirləndirilən şəxsin təqsirsizliyini göstərən, yaxud onun məsuliyyətini yüngüləşdirən faktiki məlumatlara bəraətverici

sübutlar deyilir. Bəraətverici sübutların köməyi ilə cinayət hadisəsinin, yaxud cinayət tərkibinin olmaması, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilən şəxsin təqsirsizliyi, yaxud təqsirləndirilən şəxsin məsuliyyətinin dərəcəsinə və xarakterinə yüngülləşdirən faktlar müəyyən edilir.

Yalnız ittihamedicü sübutların toplanması, bəraətverici sübutların toplanmasına isə səy göstərilməməsi işin birtərəfli, yəni ittiham istiqamətində aparılmasına və nəticə etibarlı ilə qanunçuluğun kobudcasına pozulmasına səbəb olur.

İş üzrə toplanmış ittihamedicü və bəraətverici sübutlar qəbul edilən çıxarılan mühüm prosesual sənədlərdə – ittiham aktında və hökmdə öz əksini tapmalıdır. Qanun, ittiham hökmü çıxarılarəkən tələb edir ki. Hökmün təsviri hissəsi məhkəmənin öz hökmünü məhz hansı sübutlar üzərində əsaslandırıldığı və digər sübutları rədd etdiyini izah edən motivləri göstərməklə məhkəmənin nəticələrinin əsaslılığı sübutların göstərilməsini özündə əks etdirməlidir.

Məhkəmə ittiham hökmü çıxardığı hallarda da bəraətverici sübutları nə üçün rədd etdiyini əsaslandırmalıdır.

İlkin və törəmə sübutlar - sübutların bu cür təsnifatı alınan məlumat mənbələrinin xarakterinə əsaslanır. Bu mənada müəyyən edilməli olan faktlar haqqında ilk mənbədən alınan məlumatlara ilkin, həmin faktlar haqqında ilk mənbədən deyil, digər mənbələrdən alınan məlumatlara isə törəmə sübutlar deyilir.

Hadisəni bilavasitə gözü ilə görən şahidin verdiyi məlumatlar, yaxud iş üçün əhəmiyyət kəsb edən fakt haqqında sənədin əslində əks olunan məlumatlar ilk mənbədən alındığı üçün ilkin sübutlar hesab edilir. Əksinə, şahidin verdiyi məlumatlar bilavasitə özünün müşahidəsinə deyil, başqasının dediklərinə əsaslanırsa, yaxud fakt haqqında məlumatlar sənədin əslində deyil, onun surətindən alınarsa, belə məlumatlar ilk mənbədən əldə edilmədiyi üçün törəmə sübutlar olacaqdır.

İlkin sübutların törəmə sübutlardan fərqləndirilməsinin təcürbi əhəmiyyəti vardır. İstintaq orqanı və məhkəmə iş üçün əhəmiyyət kəsb edən fakt haqqında məlumatı ilk mənbədən deyil, digər mənbədən əldə etdikdə onu ilk mənbə üzrə yoxlamalıdır. Əgər şahid hər hansı fakt haqqında verdiyi məlumatı özü bilavasitə görməmiş və bu haqda başqalarından eşitmişsə, müstəntiq şahidin həmin məlumatı məhz kimdən eşitdiyini müəyyən etməli və onu bu barədə dindirməlidir. Əgər dindirilən şəxs verdiyi məlumatların mənbəyini göstərə bilməzsə, belə məlumatların sübuti əhəmiyyəti yoxdur. Əsaslandırılmayan ifadələr sübutları müəyyən etmək üçün istifadə edilə bilməz. Bu qayda təkcə şahidin deyil, eyni ilə işdə iştirak edən digər şəxslərin, zərər çəkmiş şəxsin, təqsirləndirilən şəxsin, şübhə edilən şəxsin ifadələrinə də aiddir.

İlkin sübutlar törəmə sübutlara nisbətən bir sıra üstünlüklərə malikdir. Belə ki, törəmə sübutlar müəyyən edilməli olan fakt haqqındakı məlumatları, natamam, təhrif olunmuş şəkildə verilməsi imkanını aradan qaldırmır. Təbiidir ki, bir qayda olaraq, hadisəni bilavasitə müşahidə edən şəxs həmin hadisə haqqında bu hadisənin baş verməsini başqasından eşidən şəxsə nisbətən daha dolğun və dəqiq məlumat verə bilər. Məhz, elə bu səbəbdən də istintaq orqanı və məhkəmə toplanan faktların ilkin mənbədən olmasına çalışmalıdır. Lakin, bu heç də törəmə sübutların az əhəmiyyətli olması demək deyildir. Hüquq ədəbiyyatlarında törəmə sübutların əhəmiyyətindən bəhs edilərkən, düzgün olaraq qeyd edilir ki, törəmə sübutların vasitəsi ilə ilkin və digər törəmə sübutlar nəinki aşkar edilir və prosesual cəhətdən möhkəmləndirilir, həm də sübutların doğruluğunu yoxlamaq mümkün olur. İlkin sübutlar itdikdə və yaxud digər səbəblərə görə olmadıqda, törəmə sübutlardan yeganə sübutetmə vasitəsi kimi istifadə edilir. İlkin və törəmə sübutlar həm ittihamedic, həm də bəraətverici ola bilər.

Düzünə və yanakı sübutlar - bu bölgü sübutun əsas fakta, yaxud sübutetmə predmetinə olan münasibətinə əsaslanır. Faktlar

sübutetmə predmetinə olan münasibətindən asılı olaraq əsas və sübutedici fakta bölünür. Cinayət tərkibinin yaxud sübutetmə predmetini təşkil edən faktlara əsas fakt, cinayət tərkibini təşkil etməyən, lakin iş üçün müəyyən mənada əhəmiyyət kəsb edən faktlara isə sübutedici fakt deyilir. Əsas fakt cinayət tərkibini təşkil edən ayrı-ayrı faktlardan ibarət olub, bu faktların məcmuyunu təşkil edir.

Düzünə sübutlar əsas faktı bilavasitə müəyyən edən faktiki məlumatlardır. Bu baxımdan sübutetmə predmetinə daxil olan hər hansı halın mövcud olub - olmamasını özündə əks etdirən məlumatlar düzgün hesab edilir. Məsələn, adam öldürmə cinayətlərində hadisəni gözü ilə görən şahidin cinayətin baş vermə şəraiti haqqında, habelə təqsirləndirilən şəxsin zərər çəkmiş şəxsə odlu silahdan atəş açması haqqında verdiyi məlumat, yaxud təqsirini etiraf edən təqsirləndirilən şəxsin cinayətin edilmə şəraiti, vaxtı, yeri, habelə, motivi haqqında verdiyi məlumatları göstərmək olar. Bu hallarda bir mənbədən bir neçə düzünə sübut əldə edilir ki, bununla da sübutetmə predmetinə daxil olan müəyyən qrup hallar araşdırılır və bu sübutlar vasitəsi ilə cinayət tərkibinin müxtəlif cəhətlərinə aid olan hallar müəyyən edilir. Məhz, bu səbəbdən də düzünə sübutların, adətən, yalnız cinayət tərkibinin əlamətlərindən birinin müəyyən edilməsi fikri ilə razılaşmaq olmaz.

Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, düzünə sübutun sübutetmə predmetinə olan münasibəti heç də həmişə onun sübuti əhəmiyyətini qabaqcadan müəyyən etmir. Çünki, sübut həqiqətə uyğun gəlməyə də bilər. Məsələn, buna misal olaraq, hadisəni düzgün qavramayan şahidin verdiyi məlumatı göstərmək olar. Lakin, düzünə sübutun mötəbərliyinin müəyyən edilməsi sübutetmə predmetinə daxil olan müəyyən faktın mövcud olması haqqında nəticəyə gəlmək üçün əsasdır. Məsələn, şahid öz ifadəsində B-nin A-ya odlu silahdan atəş açdığını və bunun nəticəsində A-nın öldüyünü bildirir. Şahidin verdiyi məlumatın doğruluğu

təsdiq edilərsə, bu əsas fakt haqqında, yəni B-nin öldürülməsi haqqında bilavasitə nəticə çıxarmaq üçün əsasdır.

Düzünə sübutlar ittihamedic, bəraətverici, həm də ilkin və törəmə sübutlar ola bilər.

Düzünə sübutlardan fərqli olaraq yanakı sübutlar əsas faktı deyil, sübutedic faktı müəyyən edir. Məsələn, oğurluq işi üzrə şübhə edilən şəxslərdən zərərçəkmiş şəxsə mənsub olan və ondan oğurlanan şeylər tapılırsa, həmin şeylərin tapılması faktı yanakı sübutdur. Çünki, bu fakt şübhə edilən şəxsin həmin şeyləri oğurlaması haqqında düzünə nəticə çıxarmağa heç cür əsas vermir. Oğurlanmış şeylər şübhə edilən şəxsə müxtəlif səbəblərdən ola bilər (o, bu şeyləri ala bilər, tapa bilər, başqasından müvəqqəti götürə bilər və s.).

Şübhə edilən şəxsdən oğurlanmış şeylərin tapılması əsas faktı deyil, sübutedic faktı təsdiq edir. Sübutedic faktlar işdə olan digər sübutların məcmusu ilə əsas fakt haqqında, yəni, cinayətin şübhə edilən şəxs tərəfindən edilməsi haqqında nəticə çıxarmağa əsas verə bilər.

Yanakı sübutlar bilavasitə əsas faktı deyil, sübutedic faktları, yəni sübutetmə predmetinə daxil olan əlavə faktları müəyyən etdiyi üçün bunlardan istifadə etmə qaydaları düzünə sübutların istifadə olunması qaydalarından ciddi surətdə fərqlənir. Sübutların hər birinin mötəbərliyini araşdırmaq üçün yanakı sübutlardan istifadə edilməsi kifayət deyil. Onların sübut edilməli olan faktlarla əlaqəsini də müəyyən etmək zəruridir. Bu məqsədə nail olmaq üçün yanakı sübut işdə iştirak edən şəxslər olan digər yanakı və düzünə sübutların məcmusu əsasında təhlil edilməlidir. Bununla yanakı sübutların nəinki mötəbərliyi, həm də işə aid olub-olmaması aydınlaşdırılır.

Ayrılıqda götürülmüş yanakı sübut iş üzrə hər hansı nəticəyə gəlmək üçün əsas ola bilməz. Bunun üçün yanakı sübutlar məcmuyu ilə götürülməli, bunlar bir-biri ilə üzvü surətdə bağlı olmalı, habelə müəyyən sistem təşkil etməlidir.

Hər bir yanakı sübut sübut etməli faktla səbəbli əlaqədə olmalıdır. Yanakı sübutların sistemində sübut etmə predmetinə daxil olan bu və ya digər faktın sübut edilməsi haqqında nəticə çıxarılmalıdır. Əgər yanakı sübutların məcmusu müxtəlif nəticəyə əsas verirsə, bu ittiham hökmünün əsasına daxil edilə bilməz. Bütün bunlar düzünə sübutlara nisbətən yanakı sübutların köməyi ilə sübut etmənin daha çətin və mürəkkəb olmasını göstərir. Lakin buradan heç də belə nəticə çıxarmaq düzgün olmazdı ki, düzünə sübutlara nisbətən yanakı sübutlar az əhəmiyyətlidir. Qanunvericilik bütün sübutların, onların əsas fakta münasibətindən asılı olmayaraq, ayrı-ayrılıqda deyil, məcmusu ilə qiymətləndirilməsini tələb edir. Sübut etmə predmetinə daxil olan faktlar bir halda düzünə sübutlarla, başqa bir halda yanakı sübutlarla müəyyən edilə bilər. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, cinayətin subyektinin, xüsusilə subyektiv cəhətini xarakterizə edən faktlar bir çox hallarda yanakı sübutların köməyi ilə aydınlaşdırılır.

Düzünə sübutlar kimi yanakı sübutlar da həm ittihamedici və bəraətverici, həm də ilkin və törəmə sübut ola bilər.

Sual 2. Sübut etmə predmeti və həddi.

Cinayət işi üzrə müəyyən edilməli olan halların məcmusuna sübut etmə predmeti deyilir. Cinayət mühakimə icraatında obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsində hər bir cinayət işi üzrə sübut etmə predmetinin düzgün müəyyən edilməsinin böyük təcrübi əhəmiyyəti vardır. Lakin iş üzrə müəyyən edilməli olan halların qabaqcadan tam əhatəedici siyahısını vermək qeyri mümkündür. İş üçün hansı faktların əhəmiyyət kəsb etməsi və ya bilavasitə hansı halların sübut edilməsi məsələsinin həlli istintaqı aparılan cinayət işinin konkret xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Cinayət təqibi üzrə icraat zamanı aşağıdakılar yalnız sübutlara əsasən müəyyən edilir (CPM-in 139-cu mad):

1. cinayət hadisəsinin baş vermə faktı və halları;
2. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət hadisəsi ilə əlaqəsi;
3. cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməldə cinayətin əlamətləri;
4. cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsində şəxsin təqsirliliyi;
5. cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar;
6. CPM-lə başqa hal nəzərdə tutulmamışsa, cinayət prosesi iştirakçısının və ya cinayət prosesində iştirak edən digər şəxsin öz tələbini əsaslandırıdığı hallar.

CPM-in 139-cu maddəsinin məzmunundan görüldüyü kimi, qanun sübutetmə predmetini ümumi şəkildə müəyyən edir. Bu səbəbdən həmin hallar ibtidai istintaqda və məhkəmə baxışı zamanı istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanları tərəfindən işin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla konkretləşdirilməlidir. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, icraatın ilkin vaxtlarında iş üzrə müəyyən edilməli olan halların dairəsi istintaq prosesində məhdudlaşa və ya genişlənə bilər. Belə ki, sübutetmənin həcmi, xarakteri və həddi əhəmiyyətli dərəcədə hər bir cinayət işinin hallarından, xüsusilə cinayətin konkret növündən asılıdır. Cinayət işi üzrə sübutetmə predmeti ola bilən konkret faktların dairəsini müəyyən edərkən həmin cinayət tərkibini xarakterizə edən cinayət qanunu ilə müəyyən edilmiş əlamətlər və cinayət hüququ baxımından əhəmiyyətə malik olan digər hallar nəzərə alınmalıdır. Lakin bu zaman sübutetmə predmetinin həddən artıq məhdudlaşdırılmasına, eləcə də əsassız olaraq genişləndirilməsinə yol verilməməlidir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, sübutetmə predmeti əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdığı hallarda müəyyən edilməli olan hallar və faktlar bir qayda olaraq natamam, səthi və birtərəfli araşdırılır, sübutetmə predmeti süni olaraq genişləndirildiyi

hallarda isə ibtidai istintaq və məhkəmə baxışı səmərəsiz uzadılır, təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinin müəyyən hissəsi iş üçün heç də müəyyən olmayan materialların araşdırılmasına sərf edilir, bununla da obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi çətinləşir.

Qanun hər bir cinayət işi üzrə sübut edilməli olan halların dairəsini müəyyən edərkən bunların aydınlaşdırılmasında ibtidai istintaqla məhkəmə baxışı üçün heç bir fərq qoymur. Məhkəmədə araşdırılmalı olan heç bir hal təhqiqat və istintaq orqanlarının nəzərindən qaçmamalıdır. Məhkəmə müəyyən edilməli olan halların hər hansı birinin istintaq orqanı tərəfindən araşdırılmadığını aşkar etdikdə və bunu məhkəmə iclasında aydınlaşdırmaq mümkün olmadıqda, işi yenidən istintaqa qaytarmağa haqlıdır. İbtidai istintaqla məhkəmə baxışı arasındakı fərq işin hallarının nə dərəcədə tam və hərtərəfli araşdırılmasında deyil, bu orqanların gəldikləri nəticələrin hüquqi xarakterindədir.

Sübutetmə həddi - sübutetmə predmetinə daxil olan halların tam yəqinliyi ilə müəyyən edilməsi üçün zəruri olan **sübut materiallarının məcmusudur**. Sübutetmə predmeti məqsədi ifadə edirsə, sübutetmə həddi bu məqsədə nail olmaq üçün vasitədir. Sübutetmə həddi hər bir cinayət işi üzrə sübut materiallarının məcmusu əsasında işin düzgün həllini təmin etməyə yönəlir.

İbtidai istintaqla məhkəmə baxışı arasındakı fərq işin hallarının nə dərəcədə tam və hərtərəfli araşdırılmasında deyil, bu orqanların gəldikləri nəticələrin hüquqi xarakterindədir.

Sübutetmə predmeti ilə sübutetmə həddi bir-biri ilə sıx surətdə bağlıdır. Əgər sübutetmə predmeti tədqiqat obyektidirsə, sübutetmə həddi sübutetmə predmetinə daxil olan halların tam yəqinliyi ilə müəyyən edilməsi üçün zəruri olan sübut materiallarının məcmusudur. Sübutetmə predmeti məqsədi ifadə edirsə, sübutetmə həddi bu məqsədə nail olmaq üçün vasitədir. Sübutetmə həddi hər bir cinayət işi üzrə sübut

materiallarının məcmusu olmaqla işin dügün həllini təmin etməyə yönəlmişdir. Bu fikri Nazim Ağamirzəyev «Sübutetmə predmetinin təsviri» adlı məqaləsində də bir daha təsdiq edir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, işin hallarının hərtərəfli tam və obyektiv araşdırılması tələbi eyni dərəcədə həm ibtidai istintaqa, həm də məhkəmə baxışına aiddir. Bu səbəbdən ümumi qayda üzrə cinayət prosesinin bu mərhələləri üçün sübutetmə predmeti və həddi eynidir. Lakin, hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, konkret cinayət işi üzrə sübutetmə predmeti və sübutetmə həddi ibtidai istintaqda və məhkəmə baxışında müxtəlif ola bilər. İbtidai istintaqda təhqiqatın həddi məhkəmə baxışına nisbətən geniş ola bilər. Bu onunla izah edilir ki, ibtidai istintaqda elə hallar ayrınlaşdırıla bilər ki, sonradan həmin halların iş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi üçün əhəmiyyəti olmasın.

Məhkəmənin fəaliyyəti ibtidai istintaq materiallarının əsasında inkişaf edir və bu materiallar müəyyən mənada məhkəmə baxışının həcmi və həddini müəyyən edir. **CPM-in 318-ci maddəsində deyildi ki «Məhkəmə baxışı yalnız təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş və ya məhkəməyə verilən ittiham daxilində baxılır».** Bununla əlaqədar olaraq məhkəmə ibtidai istintaq zamanı toplanmış sübutları bir daha araşdırır. Məhkəmə işə baxarkən ibtidai istintaq materialları və müstəntiqin gəldiyi nəticələrə münasibətdə tam müstəqildir. Məhkəmə öz təşəbbüsü ilə həm də prokurorun və məhkəmə baxışının digər iştirakçılarının vəsatəti ilə yeni sübutlar toplamağa və onları yoxlamağa haqlıdır. Bir çox hallarda ibtidai istintaqa nisbətən məhkəmə baxışında tədqiqat həddinin genişlənməsinə səbəb olur. Sübutetmə həddinin belə genişlənməsi isə bəzən ittihamın dəyişdirilməsinə, yeni ittiham üzrə işin baxılmasına səbəb olur (CPM-in 318.2-ci mad). Məhkəmə istintaq prosesində yeni halların müəyyən edilməsi işin ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılması ilə nəticələnə bilər.

Sübutetmə prosesi - cinayət işi üzrə həqiqəti müəyyən etmək üçün zəruri olan faktik məlumatların toplanması, yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üzrə istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının prosesin digər subyektlərinin iştirakı ilə prosesual formada həyata keçirdikləri fəaliyyətdir. Sübutetmə cinayət - prosesual fəaliyyətin özəyini təşkil edir. Hər bir cinayət işi üzrə həqiqəti müəyyən etmək yalnız sübutetmə yolu ilə təmin olunur.

Sübutetmə prosesi öz məzmunu etibarlı ilə bir-biri ilə üzvi sürətdə bağlı olan mərhələdən ibarətdir. **Hüquq ədəbiyyatında əksər müəlliflər sübutetmə prosesinin üç mərhələdən ibarət olduğunu qeyd edirlər:**

1. Sübutların toplanması (CPM-in 143-cü mad);
2. Sübutların yoxlanılması (araşdırma) (CPM-in 144-cü mad);
3. Sübutları qiymətləndirmə (CPM-in 145-ci mad).

Sübutları toplama, yoxlama və qiymətləndirmə cinayət prosesinin bütün mərhələlərində mövcud olub, həmin mərhələlərin səlahiyyət dairəsinə müvafiq olaraq bir-birindən fərqlənən müxtəlif prosesual formada həyata keçirilir. Lakin sübutetmə prosesinin məqsədi və onun həyata keçirilməsinin prosesual forması cinayət prosesinin ayrı-ayrı mərhələlərində bir-birindən fərqlənsə də, sübutetmə prosesi öz quruluşu baxımından vahid prosesi təşkil edir. Təbii ki, müstəntiq və məhkəmə tərəfindən hər hansı faktın sübut kimi istifadə edilməsi üçün həmin faktları toplamaqla yanaşı onları həm də yoxlamaq və qiymətləndirmək lazımdır.

İş üzrə toplanmış faktlar yalnız cinayət - prosesual qanunvericiliyi ilə müəyyən edildikdən sonra sübut əhəmiyyətinə malik ola bilər.

Sübutların toplanması—sübutetmə prosesinin ilk mərhələsini təşkil edir. Hüquq ədəbiyyatlarında bir qayda olaraq, sübutların toplanması dedikdə, hər şeydən əvvəl, onların aşkar edilməsi, prosesual cəhətdən möhkəmləndirilməsi nəzərdə tutulur. Cinayət-prosessual qanunun 143-cü maddəsində sübutların toplanması ibtidai araşdırma və məhkəmə baxışı zamanı dindirmə, üzleşdirmə, götürmə, axtarış, baxış,

ekspertiza, tanınmaya, təqdim etmə və digər prosesual hərəkətlərlə həyata keçirilməsi göstərilir. Həmçinin, sübutların toplanmasında təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin təşəbbüslə çıxış etməsi də qeyd edilir. Burada qanun hətta cinayət prosesi tərəflərinin vəsatəti ilə də bu işlərin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur. Sübutların toplanması prosesində fiziki, hüquqi və vəzifəli şəxslərdən, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlardan cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən sənəd və əşyaları təqdim etməyə, yoxlama və təftişin keçirilməsini səlahiyyətli orqanlardan və vəzifəli şəxslərdən tələb etməyə səlahiyyəti olduqlarını da qanun nəzərdə tutur.

Sübutların toplanması prosesində müdafiəçinin iştirakını da qeyd etmək lazımdır. Müdafiəçi bu işi sübutları təqdim etməklə və məlumat toplamaqla həyata keçirir. O, həmçinin fərdi şəxslərdən izahat almaqla, müxtəlif təşkilatlardan və birliklərdən arayış, xasiyyətname və digər sənədlər tələb etməklə də sübutların toplanmasında iştirak etmiş olur (CPM-in 143.3-cü mad).

Beləliklə, CPM-in 143-cü maddəsindən görüldüyü kimi, sübutların toplanması qanunla müəyyən edilmiş qaydada ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılması ilə həyata keçirilir. Lakin, müstəntiq və məhkəmə göstərilən hərəkətləri həyata keçirərkən, iş üzrə əhəmiyyət kəsb edən faktlar haqqında məlumat daşıyıcısı olan sübut mənbələrini mütləq nəzərə almalıdırlar. Əgər, şahid belə məlumatlara malik deyildirsə, onun ifadəsi istintaq hərəkəti nəticəsində əldə edilmiş olsa da, sübut əhəmiyyəti kəsb etməyəcəkdir.

Sübutları qeyd etmə prosesində, onların bilavasitə işə aid olmasının müəyyən edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müstəntiq və ya məhkəmə bu və ya digər sübutun tələb edilməsi məsələsini həll edərkən, həmin faktın işə aid olub-olmamasına, onun sübutetmə predmeti ilə əlaqəsinə əsaslanmalıdır. Bu baxımdan sübutun işə aid olmasının

müəyyən edilməsi sübutların toplanması prosesinin ayrılmaz hissəsini təşkil edir.

CPM-in 124-cü maddəsinə göstərildiyi kimi, iş üzrə sübutlar: şübhəli, təqsirləndirilən, zərər çəkmiş şəxsin və şahidlərin ifadələri, ekspertin rəyi, maddi sübutlar, istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin protokolları və digər sənədlər ola bilər. Habelə, sübutlar hər hansı vətəndaş, idarə, müəssisə, təşkilat tərəfindən öz təşəbbüsü ilə də təqdim oluna bilər.

Proses iştirakçılarının sübutlar təqdim etmək hüququ aşağıdakı yollarla həyata keçirilir:

1. zəruri olan istintaq, yaxud məhkəmə hərəkətləri aparılması haqqında vəsatət qaldırmaqla;
2. proses iştirakçılarının sərəncamında olan və iş üçün sübuti əhəmiyyət kəsb edən sənədləri, predmetləri və digər materialları təqdim etməklə;
3. izahat və ya ifadə verməklə.

Lakin, proses iştirakçıları cinayət işinin icraatından kənar sübutların toplanması üçün müstəqil hərəkətlər etməyə haqlı deyillər. Proses iştirakçılarının göstərilən qaydada təqdim etdikləri sübutlar istintaq aparan şəxs və ya məhkəmə tərəfindən prosesual cəhətdən rəsmiləşdirilməlidir. Beləliklə, vətəndaşlar və şəxslər tərəfindən sübutlar təqdim edildiyi hallarda da sübutların yoxlanılması təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Əgər, müstəntiq və məhkəmənin fikrincə, təqdim olunan sübut mənbəyi iş üçün əhəmiyyətə malik deyildirsə, belə məlumatlardan işdə sübut kimi istifadə edilə bilməz (CPM-in 144-cü mad).

Sübutların araşdırılması – sübutetmə prosesinin ikinci mərhələsini, yəni, sübutların yoxlanılmasını təşkil edir. Sübutların yoxlanılması dedikdə, onların bəyənilməsi, təhlili və bunların işdə olan digər materiallarla müqayisə edilməsi nəzərdə tutulur.

Sübutların yoxlanması - cinayət prosesinin hər bir mərhələsində həyata keçirilir. İbtidai istintaqda toplanmış sübutlar isə məhkəmə prosesində yenidən araşdırılır.

Cinayət təqibi üzrə toplanmış bütün sübutlar tam, hərtərəfli və obyektiv yoxlanılmalıdır. Bunun üçün sübut kimi istifadə edilən bütün faktik məlumatların keyfiyyətli və həqiqiliyi araşdırılmalıdır.

Keyfiyyətlilik sübutun qəbul edilməsinin zəruri şərtidir. Sübutun qəbul edilməsi isə onun keyfiyyətliliyinin prosesual ifadəsidir. Əksər faktik məlumatlar lazımi mənbələrdən alınmışsa və qanunla müəyyən edilmiş prosesual qaydada möhkəmləndirilmişsə, belə məlumatlar keyfiyyətli sübutlar hesab olunur. Etibarlı sübutlar dedikdə, biz onların həqiqiliyini başa düşürük. Sübutlarda əks olunan məlumatlar həqiqətə tam uyğun gəldikdə, belə sübutlar etibarlı hesab edilir.

Sübutların yoxlanması, onların təhlili və müqayisə edilməsi həmçinin, yoxlanılan sübutları möhkəmləndirən və ya şübhə altına alan yeni sübutların əldə edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Sübutların yoxlanması yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həm də iş üzrə lazım olan məlumatların aydınlaşdırılması və dəqiqləşdirilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən müxtəlif istintaq hərəkətləri yolu ilə aparıla bilər. İstintaq orqanı və məhkəmə sübutlar yoxlanılarkən, bütün hallarda sübutlar arasında ziddiyyətlər olub-olmamasını müəyyən etməli, belə ziddiyyətlər olduqda, bunun səbəblərini müəyyən etməli və onları aradan qaldırmaq üçün tədbir görməlidir. Əks təqdirdə, çıxarılan hökm yuxarı məhkəmə instansiyası tərəfindən ləğv ediləcəkdir.

Sübutetmə prosesi sübutların qiymətləndirilməsi ilə sona çatır. Bu baxımdan **sübutların qiymətləndirilməsi** sübutetmə prosesinin bir növ tamamlayıcı mərhələsini təşkil edir. Sübutları qiymətləndirməklə, cinayət prosesinin hər bir mərhələsində toplanmış faktik məlumatlara yekun vurulur, alınan nəticələr isə iş üzrə qəbul edilən qərarın əsasında qəbul edilir.

Sübutları qiymətləndirmə sübutetmənin digər mərhələləri, sübutların toplanması və araşdırılması ilə ayrılmaz surətdə bağlıdır. Sübutların toplanması, araşdırılması və qiymətləndirilməsini bir-birindən şərti olaraq ayırmaq olar. Əslində isə, sübutetmənin bütün mərhələləri qarşılıqlı əlaqədə bir-birini müşayət edir. Bu səbəbdən sübutların qiymətləndirilməsi təkcə sübutetmənin tamamlayıcı mərhələsinə xas olmayıb, bütün sübutetmə prosesi boyu özünü göstərir.

Təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror, hakim və ya andlı iclasçılar qanunu və vicdanını rəhbər tutaraq, sübutların məcmusunun hərtərəfli, tam və obyektiv baxılmasına əsaslanmaqla öz daxili inamına görə sübutları qiymətləndirirlər (CPM-in 145. 2-ci mad).

Cinayət prosesini həyata keçirən dövlət orqanları tərəfindən sübutların qiymətləndirilməsi CPM-in 33-cü maddəsində prinsip kimi qeyd edilir.

CPM-in 145-ci maddəsinə müvafiq olaraq sübutların qiymətləndirilməsi daxili inama əsasən həyata keçirilir. Daxili inam iş üzrə toplanmış materiallar əsasında çıxarılmış nəticələrin düzgünlüyü haqqında inamdır. Belə inam özbaşına, subyektiv, qeyri-obyektiv olmamalı, şəxsiz müəyyən edilmiş faktlara əsaslanmalıdır.

Müstəntiq, prokuror, həmçinin məhkəmənin daxili inamı cinayət prosesinin əvvəlki mərhələlərində dövlət orqanlarının və şəxslərin sübutların verdikləri qiymətlə bağlı deyildir. Müstəntiqin və prokurorun ittiham aktında ifadə olunan nəticələri məhkəmə üçün məcburi deyildir. Məhkəmə ibtidai istintaqda toplanmış sübutları məhkəmə iclasında bir daha yenidən mükəmməl və hərtərəfli yoxlayır və işi həll edir.

Sübutların daxili inama əsasən, qiymətləndirilməsi hər hansı qərar çıxarılanda, kənar təsire yol verilməməsini də nəzərdə tutur. İstintaq orqanı və məhkəmənin gəldiyi nəticələr yalnız iş üzrə mövcud olan məlumatların xarakteri və bunların sübuti əhəmiyyəti ilə müəyyən edilməlidir. Heç bir vəzifəli şəxs, eləcə də yuxarı məhkəmə toplanmış

sübutlar barəsində məcburi göstərişlər verməyə, habelə, işi qabaqcadan həll etməyə haqlı deyildir. Bununla bərabər heç bir sübut, hətta inandırıcı olsa da, əgər digər obyektiv məlumatlara ziddirsə, şəxsiz müəyyən edilmiş faktlara uyğun gəlmirsə, çıxarılan qərarın əsasına daxil edilə bilməz.

Daxili inam mürəkkəb psixoloji kateqoriyadır. Burada obyektiv və suübyektiv amilləri mütləq nəzərə almaq lazımdır. Daxili inam sübut məlumatlarının dərk edilməsi prosesində formalaşır. İşdə olan faktik məlumatlar nə qədər tam və dəqiq dərk edilərsə, daxili inam bir o qədər inandırıcı və əsaslı olacaqdır. Məhz, iş üzrə toplanmış məlumatların məkəmməl və hərtərəfli dərk edilməsi daxili inamın obyektiv cəhətini təşkil edir. Lakin, heç də bütün öyrənilən və dərk olunan hallar həmişə inama çevrilmir. Dərk olunan məlumatların məzmununa, faktların seçilməsinə münasibət və onları şərh etmək inamın zəruri elementləridir. Bu isə həmişə subyektiv xarakter daşıyır. Daxili inam subyektin mövqeyindən, zehni səviyyəsindən, əxlaqi prinsiplərindən və baxışlarından, həyati və peşə təcrübəsindən və s. asılıdır.

Daxili inam öz xarakterinə görə çıxarılan nəticələrin tam düzgünlüyünə inam vəziyyətidir. Belə vəziyyət cinayət işinin hallarının dərk edilməsi və sübut məlumatlarının araşdırılması prosesində əmələ gəlir. İş üzrə faktik məlumatlar toplandıqda və dərk edildikcə, inamsızlıq və şübhələr inam hissi ilə əvəz edilir, tam olmayan inam hökmən möhkəm inama çevrilir.

Beləliklə, daxili inam sübutların qiymətləndirilməsinin meyyarına deyil, nəticəsinə çevrilir. Bu, öz əksini CPM-in 84.1-ci maddəsində tapmışdır: «Prokuror cinayət işinin bütün hallarının tədqiqi nəticəsinə əsaslanaraq, yalnız qanunun tələblərini və daxili inamını rəhbər tutur».

CPM-in 314.2-ci maddəsinə əsasən, «məhkəmə baxışı zamanı dövlət ittihamçısı qanunun tələblərini və məhkəmə istintaqında tədqiq edilmiş sübutlara əsaslanan öz daxili inamını rəhbər tutur».

Sübutların qiymətləndirilməsində hüquq düşüncəçinin də əhəmiyyəti böyükdür. Məhkəmə, prokuror, müstəntiq və tədqiqat aparan şəxsin daxili inamı həmişə hüquq düşüncəsi ilə sıx surətdə bağlı olmalıdır. Çünki, hüquq düşüncəsi müstəntiqə, prokurora və məhkəməyə qanunun tələblərini düzgün başa düşməkdə və onların dönmədən yerinə yetirilməsində daim kömək edir. Hüquq düşüncəsinin məzmununu göstərilən vəzifəli şəxslərin hüquqi baxışları və inamı, hüquqa və hüquq qaydalarına münasibətləri və bunların əhəmiyyətini dərk etmə, hüquq qaydalarının pozulmasının yolverilməzliyini başa düşmə, qanunsuzluq və özbaşınalığa qarşı barışmazlıq təşkil edir. Hüquq düşüncəsi həmçinin, sübutların qiymətləndirilməsində, böyük rol oynamaqla bərabər, cinayət işinin mahiyyət etibarlı ilə düzgün həllində və obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsində mühüm təminatdır.

İstintaq orqanının və məhkəmənin daxili inamı iş üzrə sübutların toplanması, yoxlanılması və qiymətləndirilməsinin qanuna müvafiq olaraq həyata keçirilməsi və çıxarılan nəticələrin həqiqətə tam uyğun gəlməsi haqqında subyektiv inamıdır. Həmin subyektiv inam həqiqəti əks etdirməli, doğruluğunu yoxlamaq üçün isə obyektiv meyar olmalıdır ki, bu da təcrübədir. Bu da öz növbəsində, istintaq orqanının və məhkəmənin mövcud olan sübutların toplanması, yoxlanması və qiymətləndirilməsi üzrə həyata keçirdikləri təcrübə fəaliyyət nəticəsində yaranır.

Cinayət prosesində cinayət işinin mövcud halların təcrübə ilə yoxlanması bütün sübut etmə prosesi boyu həyata keçirilir. Bu zaman sübutlar həm mövcud bilik baxımından, həm də müvafiq prosesual hərəkətlər aparmaq yolu ilə yoxlanılır. Təcrübənin köməyi ilə sübutların yoxlanılmasının müxtəlif üsulları işlənilib hazırlanmışdır. Belə ki, təcrübənin dəqiq məlumatları formal sübutlar nəzəriyyəsini qətiyyətlə rədd etmiş, təqsirləndirilən şəxsin etirafının sübut kimi şişirdilməsinin düzgün olmadığını göstərmiş, şahid ifadələrinin psixologiyası barəsində

məsələnin işlənməsi üçün material vermiş, fərziyyələri sübut kimi rədd etmişdir.

Cinayət işi üzrə mövcud olan məlumatların həqiqiliyini yoxlamaq üçün elmi biliklərin, texniki vasitələrin, elm və texnikanın müxtəlif sahələrində toplanmış təcrübənin tətbiq edilməsinin də böyük əhəmiyyəti vardır.

Sübutetmə prosesinin sonunda sübutların kifayət qədər olması cinayət-prosessual qanunla nəzərdə tutulur. Burada **sübutların kifayət etməsi** dedikdə, sübutların toplanmasının elə bir həcmi nəzərdə tutulur ki, onlar sübut etmə predmetinin müəyyən edilməsi üçün mötəbər və yekun nəticəyə gəlməyə imkan vermiş olsun.

Həmçinin, sübutların kifayət etməsi aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa xidmət etmiş olmadır:

- ibtidai araşdırmanın və ya məhkəmə baxışının məqsədyönlü aparılmasına;
- cinayət təqibi üzrə məhkəmə perspektivinin vaxtında müəyyən edilməsinə;
- cinayət təqibi üzrə düzgün və əsaslı qərar qəbul edilməsinə (CPM-in 146-cı mad).

Sual 3. Sübutetmənin subyektləri və sübutetmə vəzifəsi

Cinayət-mühakimə icratında sübutetmə fəaliyyətini həyata keçirən proses iştirakçılarında sübutetmənin subyektləri deyilir. Yalnız, cinayət prosesini həyata keçirən dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər, cinayət-prosessual funksiyalardan hər hansı birini həyata keçirərkən, sübutetmənin subyektləri hesab olunurlar.

Bu baxımdan sübutetmənin subyektlərinə aşağıdakı proses iştirakçılarını–məhkəmə, prokuror, müstəntiq, müdafiçi, zərərçəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh və onların nümayəndələrini aid

etmək olar. Həmin proses iştirakçıları cinayət-mühakimə icraatının digər iştirakçılarından fərqli olaraq, qanunla müəyyən edilmiş qaydada iş üçün əhəmiyyət kəsb edən faktlar haqqında öz rəylərini bildirmək, sübutları toplamaq və təqdim etmək, onların araşdırılmasında və qiymətləndirilməsində müstəqil iştirak etmək, habelə iş üzrə öz nəticələrini əsaslandırmaq hüququna malikdir. Lakin, adları çəkilən subyektlərinin heç də hamısı sübutetmə vəzifəsini daşımır.

Qanun sübutetmə vəzifəsini dövlət orqanlarına – təhqiqat aparan şəxsə, müstəntiqə, prokurora və və məhkəməyə həvalə edir. Belə ki, CPM-in 138.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, «təqsirləndirilən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması əsaslarını və onun təqsirli olub-olmamasını sübut etmək vəzifəsi ittihamçının üzərinə düşülür».

Qanun sübutetmə vəzifəsini dövlət orqanlarına həvalə etməklə, cinayət işlərinin hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılmasına, habelə hər bir iş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə təminat verir. Lakin, cinayət-prosessual fəaliyyətin digər iştirakçıları təqsirləndirilən şəxs, onun müdafiəçisi, şübhəli şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh və onların nümayəndələri sübutetmə prosesində fəal iştirak edirlər.

Qanuna müvafiq olaraq, təqsirləndirilən şəxs elan olunan ittihama dair və iş üzrə məlum olan hallar haqqında ifadə verməyə, sübutlar təqdim etməyə, vəsatətlər verməyə və s. hüquqlara malikdirlər. Lakin, təqsirləndirilən şəxsin təqsirliyini sübut etmək qanunla təhqiqat aparan şəxs, müstəntiq, prokuror və məhkəmənin vəzifəsinə daxildir və təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirliliyini sübut etmək üçün borclu deyildir. Elan olunmuş ittihamdan özünü müdafiə etmək təqsirləndirilən şəxsin vəzifəsini deyil, hüququnu təşkil edir.

Təqsirləndirilən şəxs tərəfindən özünün təqsirsizliyini təsdiq edən sübutların təqdim edilməməsi, onun təqsirli olması kimi qiymətləndirilə bilməz. Qanun sübutetmə vəzifəsini hər hansı şəkildə təqsirləndirilən şəxsin üzərinə qoyulmasını qətiyyətlə qadağan edir (CPM-in 91-ci mad).

Müdafiəçinin sübutetmə prosesində iştirakçı prosessual fəaliyyətin digər subyektlərinin, o cümlədən, təqsirləndirilən şəxsin sübutetmədə iştirakından bir qədər fərqlənir. CPM-in 92-ci maddəsi tələb edir ki, müdafiəçi təqsirləndirilən şəxsə bəraət qazandıran və ya onun məsuliyyətini yüngülləşdirən halları aydınlaşdırmaq məqsədi ilə qanunla göstərilən bütün müdafiə vasitələrindən və üsullarından istifadə etsin və təqsirləndirilən şəxsə lazımi hüquqi yardım göstərsin. Lakin, qanunvericilik müəyyən halların sübutetmə vəzifəsini müdafiəçinin üzərinə qoyur. Çünki, müdafiəçi təqsirləndirilən şəxsə bəraət qazandıran və ya onun məsuliyyətini yüngülləşdirən halların aşkar edilməsi vəzifəsini tələb edilən səviyyədə yerinə yetirməkdə belə, bu təqsirləndirilən şəxs üçün mənfi nəticələrə səbəb ola bilməz. Çünki, müdafiəçinin göstərilən halları nə dərəcədə müdafiə etməsindən asılı olmayaraq, qanun işin bütün hallarının araşdırılmasını və tədqiq edilməsini təhqiqat aparan şəxsin, müstətiqin, prokurorun və məhkəmənin vəzifəsi kimi müəyyən edir. Bununla da, müdafiəçi sübutetmə prosesində fəal iştirak etsə də, o, sübutetmə vəzifəsini daşımır.

Şübhəli şəxs, zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh və onların qanuni nümayəndələri də cinayət-prosessual fəaliyyətin subyektləri kimi, prosesdə öz qanuni hüquqlarını müdafiə etmək üçün sübutetmə prosesində fəal iştirak edirlər. Prosesin göstərilən subyektləri müəyyən edilməli olan hallar haqqında öz rəylərini bildirməyə, sübutlar təqdim etməyə, sübutların toplanmasında və qiymətləndirilməsində fəal iştirak etməyə və bununla da, bu əsasda öz nəticələrini əsaslandırmağa haqlıdırlar. Lakin, bütün bunlar yuxarıda adları çəkilən şəxslərin vəzifələrini deyil, hüquqlarını təşkil edir.

Könül Hüseynovanın fikrincə sübutların əldə edilməsinin digər növləri də nəzərdə tutulmuşdur ki, bunlara da əsasən aşağıdakılar aid edilir:

- təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən **sənəd və əşyaların tələb edilməsi**;

- təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən **yoxlama və təftişin keçirilməsinin səlahiyyətli orqanlardan və vəzifəli şəxslərdən tələb edilməsi**;

- proses iştirakçıları tərəfindən sübut hesab oluna bilən **əşya və sənədlərin, habelə şifahi və yazılı məlumatların təqdim edilməsi**

NƏTİCƏ

Beləliklə, mövzuda cinayət-mühakimə icraatında sübutlar haqqında ümumi təsəvvür yaratmağa çalışdıq. Cinayət-prosessual qanunvericiliklə hansı faktların sübut kimi qəbul edilməsini göstərdik. Həmçinin, sübutların sənədləşdirilməsi qaydasından danışdıq.

Sübutetmə prosesinin hansı mərhələlərdən ibarət olması qeyd edildi. Təhqiqat orqanı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror, hakim və zərurət yaranan hallarda işə andlı iclasçılar sübutları öz daxili inamı ilə qiymətləndirirlər. Daxili inamı sübutların qiymətləndirilməsi iş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə kömək edir.

Sübutetmənin dövlət orqanlarının üzərinə qoyulması cinayət-prosessual qanunla nəzərdə tutulur. Bu bir vəzifə olaraq, həmin orqanların fəaliyyətinin əsas istiqamətini müəyyənləşdirir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması vəzifəsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə dövlət orqanlarının üzərinə qoyulmuşdur. Qanun həmçinin, təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin də sübutetmədə iştirakını nəzərdə tutur. Həmin şəxslər özləri müstəqil olaraq sübutlar təqdim edə bilər və ya hər hansı sübutun cinayət işi üzrə qəbul edilməsini vəsatətlə bildirmək hüququna malikdirlər.

Bütövlükdə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, sübutlar cinayət-mühakimə icraatında əsas və həlledici rol oynayır.

Cinayətkarların aşkar edilməsi, hazırladıqları və ya etdikləri ictimai təhlükəli əmələ görə cəzalandırılması üçün sübutları dəqiq öyrənmək və ondan istifadə etmək zəruridir.